

Til Landbruks- og matdepartementet
Postboks 8007 Dep.
0030 Oslo

Innledning

Det vises til Meld. St. 9 (2011–2012) “Velkommen til bords” om Landbruks- og matpolitikken, tilrådet fra Landbruks- og matdepartementet 2. desember 2011.

Regjeringens nye melding er blitt et godt oppslagsverk. Her finner en det meste om norsk og internasjonal utvikling, og trender som berører mat og landbruk. Dokumentet inneholder også beskrivelser av mange god mål, sideeffekter og intensjoner med utgangspunkt i verdikjeden for mat; i alle fall med utgangspunkt i primærlandbruket.

Men KLF etterlyser blant annet objektive analyser av effekten og virkningen av dagens landbrukspolitikk, en tydeliggjøring av tiltakene regjeringen ser for seg å gjøre bruk av samt en bedre opprydding av de ulike målenes innbyrdes rangering. Med andre ord et målhierarki for landbrukspolitikken som det er mulig å styre etter.

Vi vil i vedlagte uttalelse konkretisere våre synspunkter og forslag. At landbrukspolitikken og virkemidlene som benyttes for å gjennomføre den er utformet slik at det er konkurransenøytralitet mellom aktørene i verdikjeden er et prinsipp vi nå forventer tas på alvor.

Med hilsen
Kjøtt- og fjørfebransjens Landsforbund

Bjørn-Ole Juul-Hansen
adm.dir

Innhold

Om målene og vekting av målene	2
Om virkemidlene for å nå målene	3
Matsikkerhet	4
Landbruk over hele landet.....	4
Økt verdiskaping.....	5
Bærekraftig landbruk.....	7
Om Målstyring	7
Mer dagsaktuell håndheving av tollvernet.....	7
Om framtidige markedsordninger.....	8
Om opplysningskontorene	8
Om framtidig eierskap av Animalia	9

Om målene og vekting av målene

Meldingen angir 4 hovedmål for norsk landbruks- og matpolitikk; Matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk. Det er stilt opp til sammen 16 målområdet under disse.

Isolert fremstår målene som relevante, gode og lette å slutte seg til. Det er imidlertid et problem at meldingen ikke tidligere prioriterte dette som et målhierarki – slik det fremstår blir “alt like viktig”.

Riksrevisjonen påpekte i sin rapport Dokument 3:12 (2009–2010) følgende:

“Undersøkelsen viser at konkretiseringen av de overordnede målene for jordbrukspolitikken skjer gjennom utformingen av virkemidler under jordbruksavtalen.

Her settes ambisjonsnivået for de ulike målene, og det gjøres en avveining mellom ulike mål og eventuelt mellom motstridende mål. Dette gir risiko for at de overordnede målene som Stortinget har satt for jordbrukspolitikken, i for liten grad styrer utformingen av konkrete virkemidler under jordbruksforhandlingene.”

KLF anbefaler sterkt at mer av ansvaret for utformingen av landbruks- og matpolitikken tilbakeføres til Stortinget. Et ledd i en slik prosess er å tydeliggjøre målhierarkiet.

Vi anbefaler at hovedmålet for landbruks- og matpolitikken er at det skal produseres trygg mat på robuste enheter og i konkurransenøytrale verdikjeder. Dette må skje innenfor en økonomisk ramme og virkemiddeltilpasning som sikrer at norsk landbruk- og matproduksjon gradvis forbedrer sin konkurransekraft vis a vis våre naboland. En slik endring i handlemønster vil være et konkret uttrykk for at forbrukeren opplever sine interesser bedre ivaretatt.

Gitt de målene meldingen fremfører vil vi foreslå følgende målhierarki:

- 1 Konkurransedyktige verdikjeder og robuste enheter
- 2 Ivareta forbrukerinteresser
- 3 Trygg mat og fullverdig kosthold
- 4 Konkurransedyktige inntekter for bonden
- 5 Politikk tilpasset regionale muligheter og utfordringer

- 6 Beskytte arealressursene
- 6 Gode kompetansemiljø
- 6 Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen
- 6 Norge som konstruktiv internasjonal aktør
- 6 Produksjon av miljøgoder
- 6 Redusere forurensingen fra jordbruket
- 6 Sikre bruk av landbruksarealer
- 6 Sikre naturmangfold
- 6 Styrke og bidra til sysselsetting og bosetning
- 6 Videreutvikle Norge som matnasjon
- 6 Økt bærekraftig matproduksjon

Om virkemidlene for å nå målene

Innledningsvis vil KLF påpeke landbruksmeldingens store svakhet; fravær av objektiv evaluering av effekten og betydningen av dagens virkemidler. Spesielt at meldingen unnlater å ettergå dagens fundamentale virkemidler i utforming og gjennomføring, selve Jordbruksavtalen og markedsordningene, er oppsiktsvekkende.

Det forventes at en landbruksmelding, uansett farge på regjeringen som avgir den, tar seg bryet med grundige, objektive analyser av de bærende virkemidlene i landbrukspolitikken når Stortinget inviteres til en diskusjon.

Uten dette sentrale elementet i meldingen svekkes klart tilliten til meldingens gode mål og intensjoner. Ikke minst må en allerede nå slå fast at uten at dette er gjennomført - i forkant av en framtidig proposisjon til Stortinget - kan Stortinget vanskelig behandle en slik proposisjon.

Vitenskapelig dokumenterte og forskerbaserte vurderinger av de mest sentrale virkemidlene i dagens landbrukspolitikk ville ha styrket meldingen. Konklusjoner som sluttet opp om dagens løsninger ville sikre legitimiteten til videreføring av dagens verktøykasse i landbrukspolitikken. Ved motsatte konklusjoner er det i alles interesse å foreta nødvendige forbedringer.

En landbrukspolitikk som skal stå seg i framtiden må bygges på et bredt politisk flertall. KLF mener en landbrukspolitikk der de helt sentrale bærebjelkene velges av ideologiske årsaker - uten at virkemidlene utsettes for grundige faglige analyser og vurderinger - står i fare for verken å få en bred eller langsiktig nok tillit utenfor landbrukets kjernefamilie. En bred folkelig aksept for de landbrukspolitiske virkemidlene er viktig for fortsatt å ha oppslutning om et norsk landbruk og en matindustri som må koste noe mer enn sammenlignbare land.

Med samme begrunnelse er det vanskelig å se at den systematiske konkurransevridningen mellom bondeeid matindustri og annen industri kan videreføres i lengden. Det samme gjelder forskjellsbehandlingen mellom bøndene der samvirkebøndene har klart mer-innflytelse over utformingen av bøndenes og matindustriens politiske kår og rammebetingelser. Dette til tross for at i dag er for eksempel bare omtrent halvparten av kjøtt- og fjørfebøndene organisert i Nortura.

Meldingen er svært lite konkret når det gjelder virkemidler generelt.

Matsikkerhet

I tilknytning til målet Matsikkerhet står produksjon av nok mat sentralt. KLF deler ambisjonen om økt norsk produksjon i årene som kommer. Vi er samtidig opptatt av at kostnadene til matkjedene ikke drives urimelig mye i været sammenlignet med våre naboland, gjennom en “maks-norskhets-tenkning” i alle ledd. Vi må ikke bli så opptatt av den nasjonale kornproduksjonen at det tas i bruk så sterke virkemidler for å øke den at “det gode blir det bestes fiende”. Nytte og kostnad med økt kornproduksjon må balanseres med en hensiktsmessig satsing på grovforkrevende produksjoner også i de beste jordbruksområdene. Det er viktig av flere agronomiske forhold, av miljømessige utfordringer og behovet for den goodwillen som skapes for norsk landbruk- og matindustri gjennom å være synlig til stede med husdyr der befolkningsgrupper bor.

KLF mener det viktigste er at produksjonen av råvarer til norske mat starter så tidlig som mulig i produksjonskjeden som det er praktisk mulig innenfor økonomiske rammer som bidrar til at prisgapet mot våre naboland ikke øker. Det er bedre at grisen føres og slaktes i Norge selv om vi importerer korn, enn at vi importerer slakt.

Trygg mat er selvsagt, men ingen selvfølge. Det meste av regelverket som ligger til grunn for dette kommer som en følge av EØS-avtalen. Foredlingsbedriftene har et stort ansvar som er tydeliggjort gjennom etablert risikobaserte tilsyn.

Meldingen kunne med fordel vært tydeligere på hvordan norske myndigheter vil arbeide for å forsterke sin påvirkning på regelverksutformingen i Brussel. Den burde også vært tydeligere på hvilke skritt videre regjeringen ser for seg for å få et Mattilsyn som faktisk opptrer enhetlig med den tilliten det vil gi hos tilsynsobjektene.

Landbruk over hele landet

KLF har sympati med målet, men etterlyser hva som faktisk menes med “landbruk” og “hele landet” når det kommer i et slikt utsagn. Dette fordi vi mener at ambisjonen om å nå dette målet må skje innenfor den utvikling som skjer naturlig som følge av teknologisk-, økonomisk- og velferdsmessig utvikling i samfunnet.

Realiteten i dag er at det produseres ca 250 000 tonn svin- og kyllingkjøtt samt egg. Det står ca 2500 produsenter bak dette arbeidet. Innenfor melkesektoren ser en at stadig flere bygger om til bruk av melkerobot. Med 60-70 kuer pr robot vil det være plass til ca 3000 melkebruk.

Til stadighet fremkommer det at bønder slutter fordi “de blir alene produsent” i bygda. Samdrifter etableres dels i den hensikt å skape større faglige - og kompetansemessige miljøer. Det synes mange

er nødvendig for å kunne håndtere den teknologisk og kunnskapsmessig avanserte hverdagen dagens dyktige bønder møter.

KLF er opptatt av at bønder får utviklet sin kompetanse og profesjonalisert seg gjennom å ta i bruk de moderne virkemidler som stilles til rådighet for næringen. Det betyr at store deler av norsk produksjonen kommer til å foregå konsentrert, både når det gjelder valg av region så vel som organisering innenfor ulike typer produsentklynger.

Vi ser ikke behov for at det iverksettes politiske begrunnede virkemidler som hindrer disse produsentene å utvikle sitt produksjonsvolum med begrunnelse at produksjonsvolumet ønskes produsert i områder med dårligere forutsetninger for det.

KLF mener at for å sikre et "landbruk over hele landet" må begrepet landbruk i områder der bøndene ikke har vist at dette er landbruksområder det bør produksjonsmessig satses på, i stor grad bygges på tiltak og virkemidler som ikke har til hensikt å frembringe råstoff til den profesjonaliserte verdikjeden for mat.

Økt verdiskaping

Meldingens påpeking av behovet for konkurransedyktige verdikjeder og robuste enheter er vensentlig. At rammebetingelsene for næringene utformes slik at dette kan realiseres, er avgjørende. Det er imidlertid ikke klart hva regjeringen mener verdikjeden for mat skal være konkurransedyktig i forhold til. KLF mener dette bør klargjøres ved å si at konkurransekraften i verdikjeden for norsk mat ikke skal svekkes i forhold verdikjeden for EU-mat.

Det eneste konkrete forslaget for næringsmiddelindustrien er forslaget om å fjerne matavgiften. Et godt tiltak. Men; tiltaket er besluttet før meldingen gjennomføres - omtrent samtidig med framleggelsen. Og; kostnadsbesparingen er allerede videreført til bøndene i jordbruksavtalen, inngått i 2011.

For næringsmiddelindustrien gjenstår løftet om mer FoU. Dette er for lite og for svake signaler til næringen som norske bønder er 100 prosent avhengig av for å kunne drive sin produksjon.

Meldingen har et eget kapittel om "Landbrukssamvirke – avtaker av råvarer fra hele landet". Det samme gjør de private varemottakene, blant annet har den private kjøttbransjen en egen mottaksgaranti. Dette nevnes ikke.

Det følges opp med at ansvaret for markedsreguleringen og målprisoppnåelsen beskrives som samvirketes samfunnsoppgave. Konklusjonene fra NILFs rapport 2011-8 "Regulering for organisering – markedsregulering av kjøttsektoren" evaluerer betydningen og effekten av dagens markedsregulering for kjøtt med følgende:

- **Prisstabilitet** – usikker effekt for bonde og ikke-dokumenterbart for forbruker.
- **Like priser over hele landet** - usikkert og lite presist virkemiddel for bonde og ikke relevant for forbruker.
- **Avsetningssikkerhet** – positivt for bonde, men er vel ikke et markedsreguleringstiltak?
- **Forsyningsplikt** – ikke relevant for forbruker

- For Industrien
  - Virker bare når det er nok norsk i markedet
  - Opphører ikke når det er knapphet og åpnes for import
- Følger for industrien
  - Norsk-garanti vanskelig for andre enn regulator
  - Konkurrentens oversikt over råvaretilgang og produksjonsmulighet
  - Konkurrentens oversikt over prisnivå

- **Prisuttak i tråd med jordbruksforhandlingene**

- Ikke relevant for prisnivå, men kanskje prisstabilitet
- Kylling og storfe ikke med i forhandlinger
- Svært indirekte sammenheng mellom avtalepris og bondens pris

Det er mye som tyder på at denne samfunnsoppgaven - slik den er utformet og gjennomført - har svært liten positiv virkning for noen av de berørte partene, og svært negative effekter for andre.

Videre uttrykker regjeringen av samvirkeorganiseringsen har bidratt til at produsentene har fått en posisjon i markedet som sikrer avsetning og inntektsgrunnlaget.

Det opplyses ikke at bare annenhver bonde innenfor kjøtt- og fjørfe finner det hensiktsmessig å være medlem i mottakssamvirke. At en rekke bønder påpeker behovet for konkurranse som den viktigste faktoren for best pris til bonde nevnes ikke. Det påpekes ikke at bønder som har valgt å være eiere av næringsmiddelindustri tar den risikoen det er å være eier. Nedsiden ble blant annet synliggjort for mange for få år siden da Nortura innførte et ekstra pristrekk på sine eiere med 25-50 øre/kg. Det er betenkelig at regjeringen melder sin subjektive synsing utkledd som fakta til Stortinget.

Så fremheves det at samvirke har bidratt til prisutjevning, både geografisk og mellom bruksstørrelser og at pga samvirke kan vi ha en variert bruksstruktur over hele landet.

At avtalepartene - ved siste jordbruksoppgjør - så seg nødt til å gripe inn overfor Nortura fordi de benyttet virkemidler som bidro til det motsatte, nevnes ikke. Det er påfallende lite informasjon om at prisutjevning til bonden på nasjonalt nivå for kjøtt- og fjørfe, bare nylig har blitt innført, som et tiltak for å få oppslutning om organiseringen til et enhetlig, landsdekkende konsern. Eller at innfraktordningene, som har til hensikt å virke prisutjevne for bønder i grisgrendte strøk, benyttes likt av samvirke og de private, og "betales" av bøndene selv over jordbruksavtalen.

Det er tvilsomt når regjeringen melder selektive utplukk av fakta til Stortinget som om det var hele sannheten.

KLF mener at det må til en fullstendig gjennomgang og evaluering av dagens markedsordninger, hensikten med dem, faktisk effekt og måloppnåelse, dersom regjeringen har til hensikt å legge frem en proposisjon i etterkant av meldingen. Stortinget bør forvente at regjeringen fremlegger en slik evaluering selv om det ikke skal utarbeides en proposisjon om landbruks- og matpolitikken.

Bærekraftig landbruk

Dette er et viktig mål av stor betydning for samfunnets utvikling. Og perspektivet er meget langt. Mange miljøer i Norge kan mye om dette. KLF ser imidlertid ikke at vi har kompetanse som kan bidra ytterligere til det som er redegjort for i meldingen.

Om Målstyring

Til **mål om- resultatstyring på landbruks- og matområdet** vil KLF bemerke at det skulle bare mangle om ikke regjeringen foreslår tiltak for å følge opp Riksrevisjonens Dokument 3:12 (2009-10). Et vesentlig poeng i den rapporten er påpekingen om slik utviklingen, utformingen og gjennomføring av jordbruksavtalen foregår, er Stortingets påvirkning av politikken og målprioritering i beste fall indirekte.

For på en kunnskapsbasert måte å kunne imøtekomme Riksrevisjonens påpekinger, mener KLF at det er en forutsetning at det ligger en grundig analyse av Jordbruksavtalens virkemåte og effekter for alle berørte parter, herunder også de som indirekte blir berørt.

Et resultatmål som må inn er målet om at virkningen av politikken og tiltakene virker konkurranse-
nøytralt.

Mer dagsaktuell håndheving av tollvernet

I kapittel 4.2 slår rapporten fast at importvernet er en bærebjelke i norsk landbrukspolitik. Det sies ganske riktig at importvernet er en avgjørende forutsetning for å kunne sikre avsetning av norske landbruksvarer, oppnå fastsatte priser i jordbruksavtalen og gi inntektsmuligheter for landbruket der målpriser ikke er satt.

Men grensevernets ensidige fokus på om det er nok volum i det norske markedet skaper utfordringer. På- og av-effekten av grensevernet gir uregelmessig og uforutsigbare import. Metoden bidrar til at

- Importen blir bulkvare med prispressende effekt
- Importen kommer "tilfeldig" i tid. Dermed gjelder det for importørene å benyttes sjansen. Dårlig markedsoversikt kan da medføre "overimport" i perioder med prispressende effekt
- Systemet hindrer at det kan lages produktserier som over kan "sluse" import inn slik at det ikke blir prispress.

Norsk industri prefererer bruk av norsk kjøtt. Samtidig har vi periodevis underdekning av de fleste kjøttslag slik at import er nødvendig. For noen kjøttslag er underdekningen tilnærmet permanent. Norsk kjøttindustri handel over grensen vil i årene som kommer øke pga kvoteøkninger myndighetene beslutter og sannsynligvis norsk underdekning. Det er behov for å foreta tilpasninger i importsystemene som er bedre egnet for, og i tråd med, behovene til foredlingsindustrien som avtaker og bearbeider av disse råvarene.

RÅK-industriens konkurransesituasjon tilsier stor aktsomhet når det gjøres justeringer i tollregimet. En langsiktig norsk strategi, der hensikten gradvis er å øke tollvernet av norske landbruksprodukter ytterligere sammenlignet med våre naboland, kan få meget uheldige konsekvenser. Det er i dag et stort, og voksende, produktspekter av matvarer basert på utenlandsk råstoff som importeres til svært

beskjedne tollsatser. Smakstilsatte melkeprodukter et ett av mange eksempler. Det er ikke realistisk å tro at denne importen skal avta eller at tollsatsene på disse produktene skal økes. En langsiktig, bærekraftig landbrukspolitikk er derfor nødt til å ta høyde for at norsk råvareprisutvikling ikke kan avvike særlig mer enn i dag fra EUs priser.

Om framtidige markedsordninger

I meldingens kapittel ”**4.5.3 Forhandlingsystemet og Markedsordningene**” viser meldingen til reform av markedsordningen for storfekjøtt i 2009. Det sies i meldingen at “Modellen ble også skissert som framtidig modell for svin, sau/lam og egg. Stortingets næringskomité så dette som: «eit framtidsretta og viktig grep, som ein samla komité stiller seg bak»”

Sitatet er hentet fra Næringskomiteen i sin merknader:

“ Komiteen syner til at partane i årets jordbruksoppgjær er samde om at den såkalla "volummodellen" skal veljast som framtidig modell for marknadsregulering for storfe, svin, sau/lam og egg. Komiteen har vidare merka seg at det under forhandlingane vart avklart at storfekjøtt er det produktet som i fyrste omgang skal overførast til volummodellen, og at målprisen på storfe vil bli avvikla frå 1. juli 2009.

Komiteen ser dette som eit framtidsretta og viktig grep, som ein samla komité stiller seg bak. Komiteen har òg tru på at ei slik ordning er robust nok til å kunne vidareførast under ei eventuell ny WTO-avtale, noko som er svært viktig av omsyn til stabilitet og påreknlegheit for bonden.”

KLF oppfatter at merkningen kan forstås slik at Næringskomiteen stiller seg bak at storfekjøtt overføres til volummodellen og ser det som fremtidsrettet løsning for storfekjøtt. For øvrig har komiteen registrert at avtalepartene mener at modellen kan velges også for andre dyreslag og egg. Erfaringsmessig er vår oppfatning at Stortinget er opptatt av å kvalitetssikre valg av løsninger og evaluere effekten av igangsatte tiltak så sant dette er mulig før de vedtar utvidet bruk av tiltaket. Det vil i dette tilfelle være både anledning, naturlig, og mulig å gjøre dette før Stortinget aksepterer bruken av volummodellen på andre produksjoner.

KLF ber Landbruks- og matdepartementet revidere sin tolkning at komiteens merknad til jordbruksoppgjøret 2008-09 i tråd med vår oppfatning.

Om opplysningskontorene

I meldingen gjør departementet rede for at de har - de siste årene i forbindelse med jordbruksoppgjørene, gitt signaler til Omsetningsrådet om at bransjen må øke sin egenfinansieringsandel til Opplysningskontoret for kjøtt og egg. Det er også vist til departementets signaler til Omsetningsrådet om behovet for en løpende og kritisk vurdering av bruk av ressurser til merkenøytral markedsføring. KLF merker seg at meldingen nøyer seg med å vise til hva som har vært historien, men unnlater å signalisere hvilke ambisjoner regjeringen har - for det videre arbeidet - ut over at kostholdsrådene skal virke førende og det skal satses på Opplysningskontoret for frukt og grønt.

Kjøtt- og fjørfibransjens Landsforbund finner det er riktig å påpeke at Opplysningskontoret for egg og kjøtt har de senere årene utvist et stort, kreativt og målrettet engasjement for å styrke omsetningsmulighetene av norskprodusert kjøtt og egg. Tilpasningen til den nye media- og kommunikasjons-

virkeligheten har foregått på en forbilledlig måte innenfor økonomiske rammer der kritisk vurdering av nytteverdien pr benyttet krone har vært i fokus. Administrasjonen i OEK må gjennom 3 instanser med sine budsjettforslag før de foreligger i Omsetningsrådet til endelig behandling.

KLF deler regjeringens vurdering om at opplysningskontorene alltid skal være opptatt av gjennomtenkt pengebruk og sikre "value for money". Dette etterleves på en god måte og dagens ordning må videreføres uten innføring av en "egen finansieringsandel" fra bransjen. Innføring av en slik ordning vil medføre betydelig administrasjon, byråkrati og kostnader uten at adferden til styret for OEK påvirkes når det gjelder beslutninger.

Med et samvirke som dominerende markedsaktør og finansieringskilde, har det ingen betydning for bondens utbetalingspris om omsetningsavgiften er liten eller stor dersom samvirkets prinsipper om at bedriftens resultat skal komme bonde/eierne til gode i form at økt produktpris, etterleves. Dersom forventningene er at, i dette tilfellet Nortura, etterlever samvirkeprinsippene vil innføring av slik bransjefinansiering i tillegg til omsetningsavgift bare påvirke bondens utbetalingspris i negativ retning.

Om framtidig eierskap av Animalia

Diskusjonen omkring organisering av opplysningsvirksomheten og faglige tiltak for kjøtt og egg har pågått mer eller mindre kontinuerlig siden 1998, da Landbruksdepartementet bestemte at virksomheten skulle organiseres som avdelinger hos markedsregulator. Diskusjonen forsterket seg da Nortura og KLF i forbindelse med sammenslåingen av opplysningskontorene for kjøtt og egg i 2008 avtalte å utrede framtidig organisering.

Saken har etter den tid stått i stampe, helt til LMD nedsatte et utvalg for å vurdere spørsmålet. Det er forventet at utvalget vil avgi innstilling i mai 2012.

KLF vil imidlertid oppfordre Regjeringen til å sikre en nøytral organisering i framtiden fremfor dagens løsning.

De viktigste ankepunktene mot dagen løsning er mangelen på lik og konkurransenøytral styring og innflytelse er:

- Når oppgavene som utføres er oppgaver som i andre land er et statlig ansvar med den objektiviteten det sikrer
- Når funksjonene som utøves har betydning for alle i verdikjeden med samme horisontale effekten mellom aktørene er lik, men tiltaket har ikke direkte markedsregulerende betydning.
- Problemene som oppstår med å generere veksten basert på kommersielt salg fra Animalia fordi den potensielt viktigste kundegruppe er de private bedriftene.
- Urimeligheten ved at det bygges verdier med utgangspunkt i produkter, aktiviteter, informasjonsbaser etc som Animalia har generert, men som ikke nødvendigvis tilfaller, eller kontrolleres av, hele bransjen på en likeverdig måte.

Avslutningsvis ønsker KLF å oppfordre regjeringen til å ha som prinsipp i utformingen av ny landbruks- og matpolitikk at det skal være lik og konkurransenøytral behandling av alle aktører på samme nivå i verdikjeden. Det bør være sterke, samfunnsmessige interesser som er tydelig dokumenterbare dersom en ønsker å avvike fra dette prinsippet.